

RAAP-NOTITIE 1076

Plangebied Heilige Geeststeeg/ Kerkstraat te Vollenhove

Gemeente Steenwijkerland

Archeologisch vooronderzoek: een bureau- en
inventariserend veldonderzoek

Archeologisch Adviesbureau

RAAP-NOTITIE 1076

**Plangebied Heilige Geeststeeg/
Kerkstraat te Vollenhove**

Gemeente Steenwijkerland

Archeologisch vooronderzoek: een bureau- en
inventariserend veldonderzoek

RAAP

Adviesbureau

Archeologisch

Colofon

Opdrachtgever: Wetland Wonen Groep

Titel: Plangebied Heilige Geeststeeg/Kerkstraat te Vollenhove, gemeente Steenwijkerland;
archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek

Status: eindversie

Datum: april 2005

Auteur: [REDACTED]

Bestandsnaam: L:\QXPress\Notities\2005\VOHG\N01076-VOHG.qxd

Projectcode: VOHG

Projectleider: [REDACTED]

Projectmedewerker: [REDACTED]

ARCHIS-vondstmeldingsnummers: niet van toepassing

ARCHIS-waarnemingsnummers: niet van toepassing

ARCHIS-onderzoeksmeldingsnummer/CIS-code: niet van toepassing

Autorisatie: [REDACTED]

ISSN: 0925-6229

RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V.

telefoon: [REDACTED]

Zeeburgerdijk 54

telefax: [REDACTED]

1094 AE Amsterdam

E-mail: [REDACTED]

Postbus 1347

1000 BH Amsterdam

© RAAP Archeologisch Adviesbureau B.V., 2005

RAAP Archeologisch adviesbureau B.V. aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Samenvatting

In opdracht van Wetland Wonen Groep heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in maart 2005 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met geplande nieuwbouw in plangebied Heilige Geeststeeg/Kerkstraat te Vollenhove, gemeente Steenwijkerland. Doel van dit onderzoek was eventueel aanwezige archeologische resten op te sporen.

Het onderzoek wijst uit dat het plangebied mogelijk binnen de vroegste bewoningszone van de stad Vollenhove ligt. Voorts is vastgesteld dat delen van het plangebied lang onbebouwd zijn gebleven en dat de door huidige bebouwing waarschijnlijk geen diepe verstoringen hebben plaatsgevonden in grote delen van het plangebied.

Tijdens de veldtoetsing is geconstateerd dat het verstoringsniveau tot circa 0,7 m -Mv reikt. Onder deze geroerde laag zijn intacte ophogingslagen uit de 17e tot en met 19e eeuw aangetroffen.

De gegevens die uit het inventariserend archeologisch onderzoek zijn verkregen, wijzen erop dat in het plangebied bewoningssporen uit de Middeleeuwen of Nieuwe tijd in de bodem bewaard kunnen zijn gebleven.

Als ten gevolge van de voorgenomen nieuwbouw grootschalige bodemingrepen plaatsvinden dieper dan 0,7 m -Mv, kunnen mogelijke archeologische resten ernstig beschadigd of vernietigd worden.

Aanbevolen wordt grootschalige bodemverstoringen beneden dit niveau te vermijden en bij de te realiseren nieuwbouw een funderingsmethode toe te passen die minimale schade toebrengt aan het waarschijnlijk grotendeels intacte bodemarchief.

Indien besloten wordt dat archeologische resten niet behouden kunnen worden, is het wenselijk zo snel mogelijk een vervolgonderzoek door middel van proefsleuven uit te laten voeren. Dit om in een vroeg stadium over voldoende gegevens te kunnen beschikken op grond waarvan het bevoegd gezag (gemeente en provincie) een besluit kan nemen met betrekking tot een vervolgtraject.

1 Inleiding

1.1 Kader en doelstelling

In opdracht van Wetland Wonen Groep heeft RAAP Archeologisch Adviesbureau in maart 2005 een inventariserend archeologisch onderzoek uitgevoerd in verband met te realiseren nieuwbouw in plangebied Heilige Geeststeeg/Kerkstraat te Vollenhove, gemeente Steenwijkerland. Het onderzoek diende te worden uitgevoerd omdat realisatie van de plannen zou kunnen leiden tot aantasting of vernietiging van mogelijk aanwezige archeologische resten. Doel van het onderzoek was het opsporen van deze resten en, indien mogelijk, een eerste indruk geven van de kwaliteit (gaafheid en conservering), aard, datering, omvang en diepteligging ervan.

1.2 Plangebied en archeologische verwachting

Het plangebied (ca. 0,2 ha) ligt in de oude stadskern van Vollenhove (figuur 1). Het gebied staat afgebeeld op kaartblad 21B van de topografische kaart van Nederland (schaal 1:25.000); de centrumcoördinaat is 193.140/521.740. Ten tijde van het onderzoek was het plangebied deels bebouwd en deels in gebruik als tuin of binnenplaats. Voor het gebied geldt een hoge archeologische verwachting voor vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen tot en met Nieuwe tijd, aangezien het binnen de historische kern van Vollenhove ligt (zie § 2.2).

1.3 Onderzoeksopzet en richtlijnen

Het onderzoek bestond uit een bureauonderzoek en een veldonderzoek. Het veldonderzoek is beperkt gebleven tot een karterend booronderzoek.

Het inventariserend archeologisch onderzoek is uitgevoerd volgens de hiervoor geldende normen en richtlijnen die zijn vastgelegd in het Handboek ROB-specificaties (Brinkkemper e.a., 1998). RAAP Archeologisch Adviesbureau en de door RAAP toegepaste procedures zijn goedgekeurd door het College voor de Archeologische Kwaliteit (CvAK), de instelling die het beheer heeft over de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA; Voorbereidingscommissie Kwaliteitszorg Archeologie, 2001).

Zie tabel 1 voor de dateringen van de in deze notitie genoemde archeologische perioden. Enkele vaktermen worden achter in deze notitie beschreven (zie verklarende woordenlijst).

2 Bureauonderzoek

2.1 Methodes

Voorafgaand aan het veldonderzoek is een bureauonderzoek uitgevoerd om na te gaan of er reeds archeologische vondsten uit het plangebied geregistreerd staan en om ten behoeve van het veldwerk de landschappelijke (geologische en bodemkundige) kenmerken alsmede de gespecificeerde archeologische verwachting te bepalen. In het kader van het bureauonderzoek zijn verschillende bronnen geraadpleegd (zie literatuurlijst).

Voorts is ter plaatse de bebouwing geïnspecteerd en is informatie ingewonnen bij de bewoners/eigenaars van de percelen Kerkstraat 45/47 en Heilige Geeststeeg 1.

Om inzicht te krijgen in het voorkomen van archeologische vindplaatsen in of nabij het plangebied is het ARChEologisch Informatie Systeem (ARCHIS) van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort geraadpleegd.

2.2 Resultaten

Geologie en bodem

De geologische ondergrond wordt gevormd door een uitloper van een keileemrug (■■■■■, 2002). Deze glaciale rug dateert uit de voorlaatste ijstijd, het Saalien. Het plangebied bevindt zich binnen de bebouwde kom van Vollenhove; derhalve betreft het een niet gekarteerd gebied op de bodemkaart van Nederland (Eilander e.a., 1990).

Archeologie

In ARCHIS staan geen archeologische vindplaatsen in het plangebied geregistreerd. De aanwezigheid van archeologische resten is, mede gezien de ligging van het plangebied aan de noordzijde van de historische kern, echter niet uit te sluiten.

Vollenhove is mogelijk ontstaan uit een 9e- of 10e-eeuwse agrarische nederzetting op de rand van het keileemplateau (■■■■■, 1985). De eerste vermelding van Vollenhove is bekend uit een oorkonde uit 944 (Ter Kuile, 1963). Het betreft de schenking van het jachtrecht door de koning aan de bisschop van Utrecht. Rond het midden van de 11e eeuw wordt een aan St. Nicolaas gewijde kerk gesticht; deze wordt in de volgende eeuw driemaal uitgebreid (Halbertsma, 1974). De opeenvolgende uitbreidingen van de kerk wijzen op een toename van de bevolking.

In de tweede helft van de 12e eeuw, rond 1170, bouwt de Utrechtse bisschop een burcht in de directe nabijheid van de kerk. De aanwezigheid van deze versterking zal een positieve invloed hebben gehad op de bevolkingsaanwas van de nederzetting. De oudste bewoning van het prestedelijke Vollenhove moet worden gezocht in de omgeving van de Visscherstraat. Van daaruit breidde de nederzetting zich in zuidoostelijke richting uit met de aanleg van de Kerkstraat en later de Bisschopsstraat (■■■■■, 2002).

Uit deze historische gegevens blijkt dat het plangebied, direct grenzend aan de Kerkstraat, mogelijk al tot de oudste bewoningszone van de stad Vollenhove behoort: een bewoning die wellicht teruggaat tot in de (late) 11e of 12e eeuw of zelfs tot het eind van de Vroege Middeleeuwen. Indien er destijds sprake was van bebouwing, zal deze voornamelijk hebben bestaan uit houten huizen. Een uitzondering vormden openbare en religieuze gebouwen, zoals het direct aan het plangebied grenzende Heilige Geest Gasthuis, waarvan de eerste schriftelijke vermelding stamt uit 1385 (Westra van Holthe, 1958). Deze waren veelal uit steen of baksteen opgetrokken.

Historisch-topografische kaarten geven een beeld van de latere bebouwing in (de omgeving van) het plangebied (■■■■■, 2002). De vroegst bekende kaart van Vollenhove, uit het midden van de 16e eeuw, toont slechts een aantal karakteristieke gebouwen, alsmede de hoofdlijnen van het stratenpatroon (figuur 2). De overige bebouwing is slechts schematisch weergegeven. Wel blijkt uit deze kaart dat het plangebied (ten dele) bebouwd was.

Op een aan het eind van dezelfde eeuw vervaardigde kaart is ook de bebouwing nauwkeuriger ingetekend. Deze kaart toont dat het plangebied deels bebouwd was. Uit kaarten uit het midden van de 17e eeuw blijkt dat het om bebouwing gaat op langgerekte percelen haaks op de Kerkstraat; achter de huizen bevinden zich relatief grote open ruimten (achtererven). Ook langs de Heilige Geeststeeg is bebouwing afgebeeld. In het begin van de 20e eeuw is de geschetste situatie met de huizen aan de straatzijde en veel open ruimte achter de bebouwing nog vrijwel ongewijzigd (ROBAS Producties, 1990).

Uit mondelinge informatie van eigenaars/bewoners van de percelen Kerkstraat 45/47 en Heilige Geeststeeg 1 blijkt dat deze ruimte in het plangebied pas in de tweede helft van de 20e eeuw (deels) is bebouwd.

De huidige bebouwing in het plangebied bestaat uit een winkelpand (Decorette) dat gevestigd is op de percelen Kerkstraat 45 en 47 en een pastorie op het perceel Heilige Geeststeeg 1. Het winkelpand betreft waarschijnlijk een pand uit de laat 19e of begin 20e eeuw; de pastorie dateert uit de jaren 60 van de 20e eeuw. De overige bebouwing wordt gevormd door opslagruimten ten behoeve van de winkel. De meeste van deze opstallen zijn gebouwd in de laatste decennia van de 20e eeuw. De panden op de percelen Heilige Geeststeeg 3 en 5, die ook als opslag in gebruik zijn, zijn (deels) van oudere datum. Op de kadastrale minuut van circa 1830 staan deze huizen al ingetekend (figuur 3).

Van de bestaande bebouwing is alleen de pastorie voor een deel onderkelderd. Door de aanleg van deze kelder zijn de mogelijk aanwezige archeologische resten hier vernietigd.

Archeologische verwachting

Gezien de ligging van het plangebied in de middeleeuwse stadskern van Vollenhove en meer specifiek op de plaats waar mogelijk de vroege ontwikkeling van de nederzetting plaatsvond, geldt voor het plangebied een hoge archeologische verwachting voor archeologische resten uit de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd. Het is op grond van het bureauonderzoek en de aanvullende informatie over de bestaande bebouwing die ter plaatse is verkregen, geenszins uitgesloten dat een grotendeels intact bodemarchief bewaard is gebleven. Het veelal ontbreken van kelders onder de huidige bebouwing, de aanwezigheid van nog steeds onbebouwde delen en de veronderstelling dat voorafgaand aan de bouw van de opslagruimten geen diepsloop heeft plaatsgevonden, doen vermoeden dat in grote delen van het plangebied geen diepe, recente verstoringen hebben plaatsgevonden.

Dit in ogenschouw nemend zou de bodem in het plangebied waardevolle informatie kunnen herbergen over de aanvang en fasering van bewoning in dit deel van de historische kern van Vollenhove. De archeologische neerslag van deze bewoning kan zich onder meer manifesteren in de vorm van resten van houten of stenen huizen, beer- of waterputten, afvalkuilen en archeologische mobilia.

3 Veldonderzoek

3.1 Methodes

Tijdens het veldonderzoek zijn acht boringen verricht (figuur 1). Doorgaans worden bij een inventariserend veldonderzoek de boringen in een standaard grid geplaatst. Door de aanwezigheid van bebouwing kon deze methode niet worden toegepast. Met de beperking van de bebouwde oppervlakten zijn de boringen zo gelijkmatig mogelijk over het plangebied verdeeld.

Er is geboord tot maximaal 3 m -Mv met een Edelmanboor met een diameter van 15 cm en een gutsboor met een diameter van 3 cm. De boringen zijn onder meer beschreven conform NEN 5104 (Nederlands Normalisatie-instituut, 1989) en met meetlinten ingemeten (x- en y-waarden). De boringen hadden vooral tot doel om inzicht te verkrijgen in de opbouw van het bodemprofiel en de geologische ondergrond. Het opgeboorde materiaal is in het veld gecontroleerd op de aanwezigheid van archeologische indicatoren (zoals houtskool, vuursteen, aardewerk, metaal, bot, verbrande leem en fosfaatvlekken).

3.2 Resultaten

Geologie en bodem

De geologische ondergrond van het plangebied bestaat uit keileem. De top van het keileem is op wisselende diepten variërend van 1,5 tot 2,1 m -Mv waargenomen. Hierop ligt een laag siltig zand met grof grind. De dikte van deze laag bedraagt ongeveer 0,3 tot 0,5 m.

Op het pakket siltig zand zijn intacte (donker)bruine ophogingslagen met een gemiddelde dikte van 0,8 m aangetroffen. Op grond van het aardewerk lijkt het om post-middeleeuwse ophogingen te gaan.

De ophogingslagen worden afgedekt door een sterk geroerd pakket met een dikte van ongeveer 0,7 m. De geroerde laag is het gevolg van bodemverstoringen die zeer waarschijnlijk samenhangen met (recente) bouwactiviteiten die in het plangebied hebben plaatsgevonden.

In één boring is een verstoringdiepte van circa 3 m -Mv geconstateerd (figuur 1: boring 7). Het is niet uitgesloten dat deze verstoring in relatie staat tot de oudere bebouwing die aan de Kerkstraat heeft gestaan.

Archeologie

In een aantal boringen zijn archeologische indicatoren in de ophogingslagen aangetroffen (figuur 1: boring 1 t/m 4 en 7). Het merendeel van deze indicatoren betreft aardewerkscherven.

Veelal zijn fragmenten aardewerk de enige archeologische indicatoren waaraan een redelijk nauwkeurige datering kan worden gegeven. In dit geval zijn de scherven te dateren in de tijdsspanne van de 17e t/m 19e eeuw. Aan een enkele scherf kan een datering toegekend worden die teruggaat tot in de Late Middeleeuwen. In vrijwel elke boring zijn fragmenten vensterglas en gebruiksglas gevonden. Ook het gebruiksglas valt binnen de periode van de 17e t/m 19e eeuw.

Bovendien zijn in twee boringen concentraties puin en mortel waargenomen (figuur 1: boringen 3 en 4). Dit zijn mogelijk aanwijzingen voor uitbraaksleuven of (gedeeltelijke) sloop van voormalige bebouwing.

In het daarboven gelegen pakket geroerde grond zijn eveneens puin en mortelresten geconstateerd, alsmede post-middeleeuwse aardewerkscherven. Het puin en de mortel zijn mogelijk afkomstig van voormalige bebouwing in het plangebied; de fragmenten aardewerk zijn misschien te duiden als het gebruiksafval van de bewoners van deze huizen. Maar omdat het geroerde grond betreft, kunnen hier geen eenduidige conclusies aan verbonden worden.

Het voorkomen van archeologische indicatoren in een historische kern, waar eeuwenlang gewoond is, is eerder regel dan uitzondering. Het aantreffen van archeologische indicatoren tijdens het veldonderzoek, deels in intacte ophogingslagen, moet gezien worden in combinatie met de gegevens uit het bureauonderzoek. Het vormt een extra aanwijzing voor de mogelijke aanwezigheid van archeologische resten in het plangebied.

4 Conclusies en aanbevelingen

4.1 Conclusies

In overeenstemming met de hoge verwachting voor archeologische vindplaatsen uit de Late Middeleeuwen en/of Nieuwe tijd (zie § 2.2) blijkt uit het inventariserend archeologisch onderzoek dat het waarschijnlijk is dat in het plangebied Heilige Geeststeeg/Kerkstraat archeologische resten aanwezig zijn.

Op basis van het bureauonderzoek kan worden gesteld dat het plangebied mogelijk binnen de vroegste bewoningszone van de stad Vollenhove ligt. Voorts is vastgesteld dat delen van het plangebied lang onbebouwd zijn gebleven en dat door de huidige bebouwing waarschijnlijk slechts een beperkt deel van het plangebied diep verstoord is.

Tijdens de veldtoetsing is geconstateerd dat het verstoringsniveau tot circa 0,7 m -Mv reikt. Onder deze geroerde laag zijn intacte ophogingslagen aangetroffen. Archeologische indicatoren uit deze lagen dateren uit de 17e tot en met 19e eeuw. Bovendien is een scherf uit de Late Middeleeuwen aangetroffen.

De gegevens die uit het inventariserend archeologisch onderzoek zijn verkregen, wijzen erop dat in het plangebied bewoningssporen uit de Middeleeuwen of Nieuwe tijd in de bodem bewaard kunnen zijn gebleven.

4.2 Aanbevelingen

Als ten gevolge van de voorgenomen nieuwbouw grootschalige bodemingrepen plaatsvinden dieper dan 0,7 m -Mv, kunnen mogelijke archeologische resten ernstig beschadigd of vernietigd worden.

Aanbevolen wordt grootschalige bodemverstoringen beneden dit niveau te vermijden en bij de te realiseren nieuwbouw een funderingsmethode toe te passen die minimale schade toebrengt aan het waarschijnlijk (deels) intacte bodemarchief.

*Indicatiel
morfologisch*

Indien besloten wordt dat archeologische resten niet behouden kunnen worden, is het wenselijk zo snel mogelijk een vervolgonderzoek door middel van proefsleuven uit te laten voeren. Dit om in een vroeg stadium over voldoende gegevens te kunnen beschikken op grond waarvan het bevoegd gezag (gemeente en provincie) een besluit kan nemen met betrekking tot een vervolgtraject.

Met betrekking tot de bevindingen van onderhavig onderzoek kan contact opgenomen worden met de provinciaal archeoloog van [redacted], mevrouw [redacted].

Literatuur

Brinkkemper, O., e.a. (redactie), 1998. *Handboek ROB-specificaties*. Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, Amersfoort.

Nederlands Normalisatie-instituut, 1989. *Nederlandse Norm NEN 5104, Classificatie van onverharde grondmonsters*. Nederlands Normalisatie-instituut, Delft.

Eilander, D.A., e.a., 1990. *Bodemkaart van Nederland, schaal 1:50.000. Toelichting bij de kaartbladen 20 West Lelystad (gedeeltelijk), 20 Oost Lelystad en 21 West Zwolle*. Staring Centrum, Wageningen.

Halbertsma, H., 1974. Vollenhove. In: *Nieuwsbulletin Koninklijke Nederlandse Oudheidkundige bond* 73.

Kuile, G.J. ter, 1963. *Oorkondenboek van Overijssel. Regesten 797-1350. Deel 1: 797-1250*. Tjeenk Willink, Zwolle.

Olde Meierink, L.H.M., 1985. Het ontstaan en de ruimtelijke ontwikkeling van Vollenhove. In: *Van Beek en land en mensenhand. Feestbundel voor R. van Beek bij zijn zeventigste verjaardag*. Stichting Matrijs, Utrecht.

ROBAS Producties, 1990. *Historische Atlas Overijssel. Chromotopografische Kaart des Rijks, schaal 1:25.000*. ROBAS Producties, Den IJp.

Vorbereidingscommissie Kwaliteitszorg Archeologie, 2001. *Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie. Eindrapport van de Vorbereidingscommissie Kwaliteitszorg Archeologie*. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Den Haag.

Werner, J. (redactie), 2002. *Historische plattegronden van Nederlandse steden. Overijssel. Deel 9.1. De steden van Noordwest-Overijssel. Blokzijl, Genemuiden, Hasselt, Kampen, Kuinre, Steenwijk, Vollenhove, Zwartsluis en Zwolle alsmede Grafhorst en Wilsum*. De Stichting Historische Stadsplattegronden/Canaletto, Lisse /Alphen aan den Rijn.

Westra van Holthe, J., 1958. *Vollenhove 1354-1954 en haar havezathen*. Bremer, Assen.

Gebruikte afkortingen

ARCHIS	ARChEologisch Informatie Systeem
-Mv	beneden maaiveld
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek

Verklarende woordenlijst

glaciaal	A) IJstijd: koude periode uit het Pleistoceen; b) betrekking hebbende op het landijs.
keileem	Grondsoort bestaande uit een mengsel van leem, zand, grind en stenen (in het spraakgebruik gekoppeld aan het begrip <i>grondmorene</i>).
mobilia	Alle voorwerpen die door de mens zijn gebruikt of vervaardigd, en die in principe verplaatst kunnen worden; roerende goederen.
Saalien	Voorlaatste glaciaal, waarin het landijs tot in Nederland doordrong (vorming stuwwallen), ca. 200.000-130.000 jaar geleden.
silt	Gronddeeltjes groter dan of gelijk aan 2 µm en kleiner dan 63 µm.

Overzicht van figuren en tabellen

Figuur 1. Resultaten onderzoek.

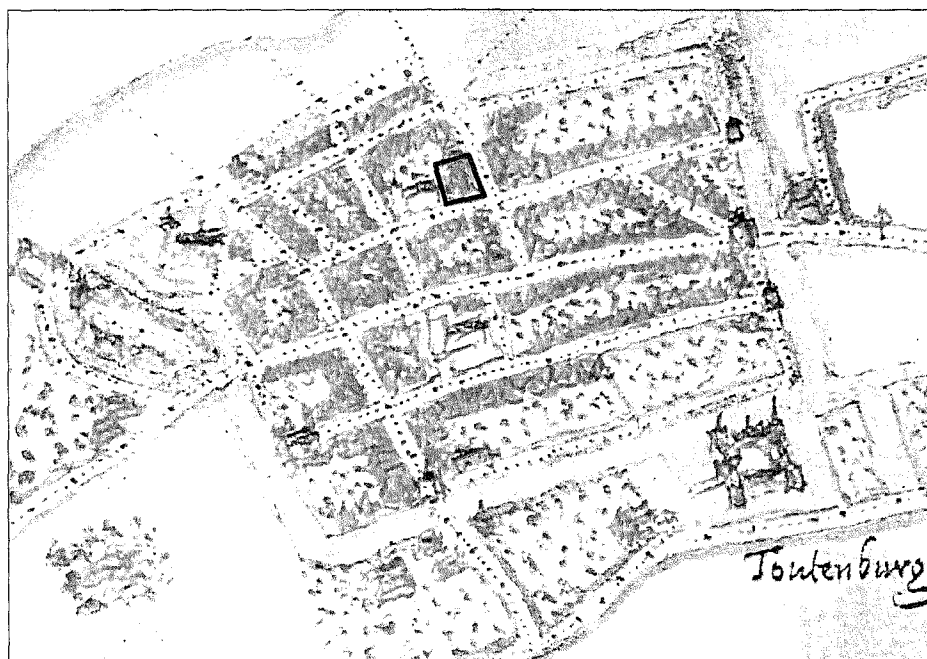
Figuur 2. Het plangebied op een kaart van circa 1557 (uit: , 2002).

Figuur 3. De kadastrale minuut van circa 1830 op de huidige topografie (bruin = kadastrale minuut).

Tabel 1. Archeologische tijdschaal.

Figuur 1. Resultaten onderzoek.

Figuur 2. Het plangebied op een kaart van circa 1557 (uit: [redacted], 2002).

Periode	Datering			
Nieuwe tijd	1500	-	heden	
Late Middeleeuwen	1050	-	1500	na Chr.
Vroege Middeleeuwen	450	-	1050	na Chr.
Romeinse tijd	12 voor	-	450	na Chr.
IJzertijd	800	-	12	voor Chr.
Bronstijd	2000	-	800	voor Chr.
Neolithicum (nieuwe steentijd)	5300	-	2000	voor Chr.
Mesolithicum (midden steentijd)	8800	-	4900	voor Chr.
Paleolithicum (oude steentijd)	300.000	-	8800	voor Chr.

Tabel 1. Archeologische tijdschaal.

Figuur 3. De kadastrale minuut van circa 1830 op de huidige topografie (bruin = kadastrale minuut).